

Kirjeest: Siiddaid Sápmi 2024. Sámiid ovtastallanvierut. Sijđoh 207-216. Toimátteijeh
Fierranjot Kirstte Rávdná, Rauna Kuokkanen & Doavtter-Aino Aura, Aura Mari Pieski. DAT:
Kuovdâkiäinu.

Sämmilij ovtástállámtäävih já toi uđâsmittem

Biekkun Hánnu Asta Mitkijá (Balto) já
Fierranjot Kirstte Rávdná (Rauna Kuokkanen)

Elsa Laula ääigi räajist mij sämmiliih lep vuáđudâm seervijd já sämitigijd tuástuđ hástusijd já roččoođ ovdediđ jieččân áigápuáđu ja vuoigâdvuođâid. Mij lep vuáđudâm seervijd nuuvt iäljárávt masa jyehi máhđuláš áášán nuuvt ete motomeh leihâšeh, ete sämmilijn lii servi “jyehi päädi keejist”. Servitooimâi peht organisistem já ornijdem lii puáhtám ennuv pyere, mutâ toh iä lah nahcim čuávidiđ taid vuáđučuolmâid, moh láá hettim já rajim maangâ suhâpuolvâ eellim, nomâlâs eennâm- já reesuursvuoigâdvuođâi váilum já toid kullee vuoigâdvuođâid lahtojeijee aašijd. Jyehi suhâpuolvâ lii karttâm roččoođ siämmái ašijguin, eromášávt vuáđuäláttâsâin tegu puásuituálust já pivdoost.

Seervij já instituutioi lasseen mij tarbâšep uđđâlágán vuovijd já tyejiniävuid uuccâđ ohtâsijd vástádâsâid, já muoi iävtutteen, ete mij kolgâp luptiđ ovtástállámtaavijd formaalláš sajadâhân tain arenain, kost mij lep hárjánâm “politikistid” čyede ive ääigi. Muoi iävtutteen, ete táválij čuákkimviäruidân lasseen mij pyehtip kevtiškyettiđ taan artikkâlist nomâttum ovtástállámtaavijd “uđđâlágán” (teikâ ärbivuáváláš) vyeihin uuccâđ ohtâsii tiäđu, äddejume já čuávdusijd. Muoi kavnâtteen, ete ovtástállám-tuávádâh já toos kullee täävih västideh algâaalmugij relationaallášvuodâ prinssiip. Relationaliteet prinssiip mielh puoh jiegâliih kuleh ohtân, olmooš lii sorjoláš eres ulmuin, enâmist, puoh ton sivnádâsâin já oles komovuodâst. Taas kulá meiddei täsiárvu, mast juáháš lii autonomláš teikâ jiečânâs siämmást ko lii ubâlášvuodâ uási já tiätu kollektivitetân kulluuvâš. Relationaallii maailmibárdâs tiet algâaalmugeh távjá tiädutteh ohtânkuullâm já koskâvuodâi merhâšume: koskâvuodâh já ohtânkuullâm maailmijn, meiddei vuoigâlâin maailmijn, láá ulmui tooimâi, taavij já tiäđu kuávdáást. Kuávdáást láá áárvuh tegu täsitiäddu, kunnijättem já vuáruvaiguttâs. Kielâ spejâlist távjá taid koskâvuodâid. Muoi arvâleen, ete ovtástállám-tuávâduv puáhtá kevtiđ sämmiláš ärbivuáváláš já argâpeeivi vyeihin eelliđ maailmibárdâs mielh, tegu Áillohaš meid tiäddut: *“luándust lii jieijâs vuoigâ / tot sárnu jieijâs kielâ / kuulâm tom / kuldâlâm / savástâlâm muu viljâiguin muu obijguin / rasijguin šadoiguin elleiguin / keđgijguin”* (rijjâ jurgâlus). *Sämmilii* ärbivuáválii maailmibárdâs mielh eennâm lii fyysisáš já vuoigâláš ubâlášvuotâ, mast olmooš lii tuše ohtâ uási nuuvt, ete puoh čonnâs ohtân já láá ovtástállámuásáliih. Täst kuorâttâlleen ovtástállám-prinssiip ton

taavijd tondiet, ko halijdeen uásálistiđ sãmisiärváduv huksiimân já nanodiđ siärvádâhsavâstállâm, mii ovdedičij riäiduid já vuovijd moh nanosmitih siärvádâhlâš pyereestvaijeem já siärvádâhhástusij čuávdim ohtásávt.

Ovtâstállâmtaavijd puáhtá luptiđ kuávdášlâš vyeihin pyevtittiđ já hammiđ oovtâst uđđâ ohtâsii tiäđu, mii ij kenski šodâččii čuákkimvisteest savâstâldijn. Veikâ ääših teikâ koččâmušah sätih leđe eidu siämmááh kuhtuin arenain (láávu já tullâpeles vs. čuákkimviste), te ovtâstállâmtaavijn lii mangii ereslágán vyevih kommunikistiđ já meiddei vuolgâsaje toos, maht ovdediđ ääši taan ereslágán arenast.

Munnuu mielâst lii tehálâš luptiđ ovtâstállâmtaavij sajaduv já áárvu tääl, ko mist lii stuorrâ tárbu vijđediđ jieččân riäidučuágálduv onnáá peeivi hástusij oovdâst. Ovtâstállâmtaavij peht sättip kavnáđ ohtâsijd čuávdusijd já ovdediđ pyereestvaijeem já siärvádâhhuksim – vuovijd, moi kavnáâm tâi olášuttem ij lah máhđulâš čuákkimviistijn, kost láá jieijâslágán täävih já vuárdámušah lattiimân já kommunikistmân.

Ovtâstállâm ráhtá já nanosmit čonâstuvâid ulmuid, soojijd, enâmáid já eres jieğâlâid. Ovtâstállâmtaavij peht (tegu leškiistmáin käähvi tullâsajan Sáráhkán) mij uđâstep já nonnip jieččân áárvuid já čonâstuvâid jieččân maddâráid, ärbivuovvijd já vuoiñâlâšvuotân. Nonniimáin já máttááttâlmáin ovtâstállâmtaavijdân mij nanosmittep jieččân siärváduv dekolonisistem já pyereestvaijeem.

Taan čallust muoi kuorâttâlleen neelji táválii ovtâstállâmtäävi ja tom, maht ovtâstállâm puáhtá toimâđ onnáá peeivi vyeihin já metodin čuávidiđ hästee siärvádâhašijđ. Ton lasseen muoi suogárdâlleen maht ovtâstállâmtäävih tuáimih sâmmilij ärbivuávlâš sovâdâttâmvyehhin, mon mij távjá kevttip mutâ mon áárvu tâi merhâšume mij ep ain huámmáš.

Muoi láán valjim kuorâttállâđ tiervâtem, huolhij čielgâdem, tulâstállâm já kâhvâstállâm tondiet, ko puoh taah täävih láá uáli táváliih já argâpiäiváliih sâmmilij elimist, já tain lii ain stuorrâ merhâšume sãmisiärváduvâst. Ovtâstállâmtaavijn lii meiddei vuoiñâlâš peeli, mii sáttá pääcciđ motomáid uáinimettumin. Ovtâstâlmân kulá tiäđulâš viggâmuš, perustume tâi haalu oohâtkuullâm nonniimân tâi sovâdem oovdedmân. Siämmást tiäduvteen, ete ovtâstállâm ij meerhâš ijge vaadâ oovtâuáivilvuodâ ašijn. Adai mij pyehtip ovtâstállâđ veikâ ep liččiigin oovtâuáivilist.

Tiervâtem já huolhij čielgâdem

Tiervâtemtääpi puáhtá kuullâmvuodâ uáinusân. Ton peht mij almottep jieččân madduid sehe ulmuid já kuávloid já peessâp uápásmiđ iärásáid. Tággáár juovâdem iäláskit kuullâmvuodâ paadijd já ráhtá uđđâ čonâstuvâid ulmui kooskân. Ko sämmiliih tiervâtteh nubbe nube, te sij tiervâtteh kiedâst nubijdis já eteh *buress*. *Dearvvahit* (tiervâttiđ) -sääni lii suorgiittum *tiervâs* (tiervâs) -säänist, já buress-saanijn tiervâtteh meerhâš, ete tuáivup nuubán tiervâsvuodâ já pyereestvaijeem. Ko sämmiliih teivâdeh vuossâmuu tove, te läävejuh kojâdâllâđ kuus nubbe kulá. Tot kiän nieidâ / kandâ lii já kođe kuávlust lii meddâl ij kojâduu tuše párnáin já nuorâin, peic rävisulmuuh še kalgeh muštâliđ tom. Tot fáálá máhđulâšvuodâ čielgâdiđ láá-uv ulmuin ohtâsiih hyselhih. Tiervâtteh aktivist hyselkkivuodâ.

Huolhij čielgâdem lii tääpi, mast iskeh já suogârdeh oovtâst ulmui madduid säämi suuvâin já kavnatteh, mii te čonâččij ulmuukuáhtá oohân. Talle lii hiättun tubdâđ suuvâid, mutâ lii uáli táválâš turvâstiđ meiddei suhâkirijid tâi puárâsub puolvân. Jis tiervâtdijn iä kavnuu ohtâsiih madduuh, te lii tääppin meiddei kuorâttâllâđ eres máhđulijid ohtâsijid ohtâvuodâid já koskâvuodâid (ovdâmerkkân näimilitoi, pargoviärmáduvâi tâi eres uápis ulmui peht). Hyselkkivuotâ nannee säämi já kuullâmvuodâ Sáámán.

Suuvâi siärvádâhlâš merhâšume addel stuorrâ suuvâid väaldi, já säämi kyláin kávnovejeh suvâlâš hierarkiah, main motomijn suuvâin lii eenâb status ko nuubijn. Taat lii suhâvuáhâduv negativlâš peeli, mii puáhtá virgálijn ohtâvuodâin šoddâđ nepotism. Taan hástus já eres negativlijd vaiguttâsâid, tegu illáástum ovtâskâsulmuu jávuttuttem, lii tehâlâš tiäđuštiđ ijge toos já eres máhđuláid negativláid peelijd koolgâ leđe čalmettem.

Biologilij huolhij lasseen sämmiliih láá vijđedâm huolhij čielgâdem verdijguin, škovlâ- já oskoskipárijguin, aldas naaburijguin, kaimijguin já ristvanhimijguin. Huolhij čielgâdem lii priivaat ohtâvuodâst noonâ säämi tääpi, mutâ onne huamášep ete tot ij tooimâ siämmáá vijđáht já nanosávt ko ovdil. Maht taam täävi puávtáččij tuálvud peivikiäjoid, škovláid, servijid já eres formaallub ohtâvuodâid. Mij pyehtip väldiđ maali Hawai'ist, kost kanaka maoli -aalmug lii vijđedâm hyselkkitavijdis nuuvt, ete puohah, kiáh servih Aha Punana Leo -kielâiäláskitem já -nonnimohjelmân šaddeh hyselkin koskânis.

Soojij tiervâtteh lii sojijguin ovtâstállâm. Jodediijn soojij čoodâ olmooš puáhtá juoigâđ saje tâi tiervâttiđ já sárnuččiđ sojijguin valdâlmáin päikkinoomâid jiänusân. Luodijguin läävejuh meiddei tiervâttiđ eres ulmuid. Tot, kote juáigá já máttá nube ulmuu lyedi juoigâđ ko oinâl suin, loptee tiervâtteh áávu já ovtâstállâm áárvu. Siämmást lyedeh muštâleh suhâohtâvuodâin já čonnâsmijn.

Káhvástállâm já tulâstállâm

Säämi tääppin lii ain kuásuttiđ aainâs-uv käähvi ko ulmuuh puátih kolliđ. Tovláá ääigi ko ulmuuh juttii kuhes maadhijd meccikuávluin, lâi táválâš faallâđ meiddei purrâmuš

kuhesmätkiulmuid. Párnááh meid oppii aainâs-uv kuásuttiđ käähvi ulmuid jis lijjii jiečânis pääihist.

Káhvástállâm ij lah tuše käähvi juuhâm, mutâ távjá tom váldufunktio lii sosiaallâš ovtâstállâm. Káhvástállâm lii sämmilijn tääpi, mii lyevee savâstállâmmoovtâ.

Káhvástállâm čana mii siärvádâhohtâvuodâi uásálâžžân, mutâ mij ep laavii innig vâzziđ táalust nuubán káhvástâlmin tegu ovdil. Taan ääigi mij toollâp ohtâvuodâid távjá sosiaallii media peht, mii lii puáhtám uđđâ ovtâstállâmvuovijd mutâ meiddei hástusijd.

Káhvástállâm ij lah liijká monáttâm merhâšuumees sämisiärváduvâst. Mij toollâp kâhvipuudâid pargosoojijn já čuákkimijn. Taah láá epivirgáliih saje, kuus mij mangii pääccip kuhheeb-uv ááigán suogârdállâđ oovtâst mottoom ääši, čuolmâ tâi hástus. Puáđusin sáttá motomin šoddâđ uđđâ ibárdâs.

Ulmuh káhvásteleh távjá meecist tulâstâldijn. Ohtâ tulâstállâmtääpi lii leškiistiđ kvsseest teikâ kâhvipáánust kâhvikuaškánjâs tullâsajan ovdil ko juheh jiejjah. Motomeh tietih, ete talle leškiist käähvi Sáráhkán, kote áásá aarrân vyelni, mutâ taat tääpi teikâ ton tuávááš ij sääti leđe puohháid uápis. Sáráhká lii mii iševuoijnâ, kiäst lii vyeimi sehe šovâttiđ já šoddâdiđ, varjâliđ já čolgâdittiđ párnáá. Sáráhká-nommâ puátá säänist sárrat, mii meerhâš luovânem tâi sivnedem. Käähvi jyehim Sáráhkáin lii vyehi kijtteeđ suu iššeest já kunnijâttiđ suu adalduvâid. Ennâgâs mist iä tääidi tiettiđ maht tääpi leškiistiđ käähvi tullâsajan lahtoo puárâsub ärbitiätun tast, moin lain párnááh puátih taan maailmân. Säämi muštâlemärbivyevi miel sämmiliih láá viežžâm párnâid poovná vyelni meecist, já selgienni teikâ omâs ákku lii puáhtám sii pááikán. Lii merhâšittee, ete veikâ áhkát sáttih leđe vájaldum, te tääpi leškiistiđ käähvi tullâsajan lii páaccám. Taan täävi puáhtá tulkkuđ meiddei ohtân ovtâstállâmtääppin, moin mij nonnip koskâvuodâid enâmân já motomeh meid kunnijâtteh čonâstuvâid mii vuoiñâlâš áárbán.

Veikâ seremoniah já viäruh láá maangâlágáneh, tain lii ohtâsâš ulme: pyehtiđ oovdân, nonniđ, uđâsmittiđ já ávudiđ ulmuu kuollâm já paldâluvâi eellim eres ulmui lasseen meiddei pirâsteijee maailmijn. Skenkkâ (láhi) kulá maailmibárdâsân mon miel mecci addel skenkkâidis ulmuid jis ulmuuh kunnijâtteh já adeleh tom áárvust – jis ulmuuh čuávuh tiätu kenigâsvuodâid. Sosiaalliih čonâstuvah kyeskih puohháid, meiddei enâmân.

Ovtâstállâm: ärbivuávâlâš vyehi sovâdiđ

Sämmilij kooskâst sovâdâttâm lii ohtâ olmoošlâšvuodâ já olmožin lattim uási. Ulmui koskâsii soovâdmist lii koččâmuš konsensus kavnâmist. Mij távjá addip konsensus-tuávâduv puástud merhâšiđ tievâslii oovtâuáivilvuodâ, mii ij lah máhđulâš ij ubâ tuáivuttettee. Konsensus ij lah págulâš harmonian viggâm. Konsensus meerhâš-uv

ohtâsii sopâmuš tâi äddejume mottoom ääšist, veikâ savâstâlmân uásálistám ulmuin liččii ain jieškote-uvlágán uáinuh ääšist.

Taažâ stuorrâtigge meridij ive 1968 puáđđuđ Alta-Kuovdákiäinu čácáduv. Sämmliih vuástálistii staatâ puáđđumvuáváámijd maanġalágán vuovijguin. 1970-lovo loopâst sii läjidií mielâčáittusijd maanġâ saajeest ja orostittii huksimsaajeest maašiniġ porgâškyetmist čokkáánmáin ráidun toi oovdân. Motomeh niälgudii Taažâ stuorrâtige ulguubeln 1981. Siämmáá ääigi lovmat säminisonid vuolgii linjâšautoin máádás ja väldidii uáiviminister Brundtland toimâttuv. Vuástálistmeh pištii kiddâ ive 1982 räi. Alta stuime pajedii Säämist nááguid ulmui kooskân, moh iä piedġim tuše aalmug, mutâ meid motomijd perruid já suuvâid. Maanġaseh vuástálistii, mutâ motomijn lâi eres uáinu já sij tuhhiittii staatâ miärádâs. Vanhimeh já ááhui já äijihij puolvâ pollii meid, ete jis sii nuorah vuástálisteh já šaddeh virgeomâhái oovdân, te sij pilledeh jieijâs puátteevuođâ. Olmooš ij vaje pyereest tiilijn, moin korrâ nááguh pajaneh ain suuvâ já perrui siste. Toh pieijii ulmuu eeđeest usâškyettiđ torvolâšvuođâ olssis já jieijâs aldemuid. Asta tile lâi väadis Alta-stuimij ääigi já sun tuubdâi ovdâsvástádâs lavkkiđ sovâttellee roolin, keččâliđ pyerediđ kommunikistem já pyereestvaijeem huolhijguin ovtâstâldijn. Ovtâstállâmtäävih lijjii noonâ išseen peessâđ jyehiđ tiäđu já äddejume ääšist, lijjii te sist arenan kâhvâstâlmeh, tulâstâlmeh teikâ miinii eres kost teivâdiđ.

Ulme ii lamaš peessâđ siämmáá uáivilân peic sovâdiđ nuuvt, ete perusteh kuldâliđ iärâsijd já keččâliđ addiđ kođeh kuoimijdân vuolgâsoojijd já äddejuumijd. Nubbe pakkâ äšši, mii lii hástám motomijd ovtâstâlmân sämisiärvâduvâst, lii homoseksuaallâšvuotâ. Ive 2002 säämi homoh já lesboh vuáđudii jieijâd viärmâduv. Mutâ ain lii stuorrâ hástusin uázžuđ mottoom ulmuid addiđ homoseksuaallâšvuođâ já kunnijättiđ nube ulmuu vuoigâdvođâ eelliđ jieijâs seksuaallii sojo miel. Ristâlâšvuođâ noomâst láá tuommim já tyemmejeh ain tom suddon, já meiddei homofobia áštá já iästá ulmuu elimist ávusávt homoseksuaalin. Seksuaallâš ereslágánvuotâ sáttá leđe šoddâm savâstállâmfáddán perrui siste, jis mottoom aldaš olmooš “puátá skäapist olgos”. Nuuvt keevâi Asta-kääzi pirrâsist, ko 40–50 ihheed tassaaš suu hyselkki tubdâstij jieijâs homon. Ristâliih aldaulmuuh já hyselhih irättii sárnuttiđ suu tast meddâl. Sii ettii ete tot lii puácuvuotâ já vaarâ mana paijeel. Asta muštá taid ennuv kâhvâstâlmijd huolhijguin já uáppásijguin ko nuorâkerdi rojoi mutteđ vuorâsub puolvâ tolâduumijd já viggâđ uázžuđ puohâid fáárun addiđ, tuhhiittiđ já tuárjuđ sii tiilijd. Toos monnii iveh, ennuv käähvi já noonâ kierdâvâšvuotâ, mutâ kuuloold sovâlâš- já olmoošlâšvuotâ vuoittii ristâlâšvuođâ nuttâlem paijeel. Ovtâstállâm ij meerhâš ete lii ain torvolii tileest, mutâ tot váátá nube áárvustanneem já olmoošlijn koskâvuođâin täsitiädu tolâdem. Säämi ovtâstállâmtäävih fäalih máhđulâšvuođâid luptiđ aašijd, main ij lah oovtâuáivilvuotâ mutâ moid kavnâp taadeest tiäđulâšvuođâin já olmoošlâšvuođâin taggaar tile, mast puohah pyehtih juátkiđ ovdâskulij. Ain ij lah koččâmuš sovâdâtmist, ijge puoh aašijn pyevti tâi taarbâš sovâdiđ. Ovtâstâlmijn sáttá leđe máhđulâš lasettiđ kuohtui peelij äddejume

nube uáinuin, tolâduumijn, munejurduin nuuvt, ete olgoštem, paijeelkeččâm teikâ suárdim kiäppáneh já tuhhiitem lassaán.

Sovâdâttâm lii lamaš Säämist uáli kuávdášlâš ärbivyehi. Ton lasseen mij pyehtip oppâđ eres algâalmugijn já väldiđ anon eres riäiduid, moh ovdedeh sovâdâttâm já ovtâstállâm taavijd. Okanagan-aalmugist Brittâlii Kolumbiast Kanadast lii tuávádâh en´owkin, mii kovvee sii ärbivuáválii täävi juksâđ ohtâsii äddejume. Tot lii kollektiiv proosees, mii viggá kavnâđ eromâšávt ucceeblohojienâid já -uáinuid. Ucceeblovo uáinuh já jienah láá teháliih já tarbâšliih tondiet, ko toh tarbâšuvojeh pyeri stivriimân, meerridmân já siärvus pyereestvajemân. En´owkin ij lah miäradâstoohâm vyehi peic vyehi kuullâđ puoh jienâid. En´owkin-täävi ulmen lii visásmittiđ, ete jyehi perspektiv lii kullum. En´owkin viggá toos, ete uásálistám ulmuuh láá addim tom uáinu tâi uáivil, mii spiekâst puoh enâmus jieijâs uáinust já uáivilist, já meiddei fattim ton merhâšume. Návt ereslágánvuotâ šadda maangâmuáđusâšvuottân, uáivilij já uáinui valjevuođâ uáassin, mast puáhtá juátkiđ kommunikistem. En´owkin lii pyeri miinstâr sovâdâttmist eres algâalmugáid, meiddei sämmiláid. Tot tiäddut proosees já puohâi uásálistem, ij loppâpuáttus teikâ miäradâs, mon maŋgâseh láá hárjánâm tiäduittiđ. Taggaar vyehi iäláskit já nannee olmoošlâšvuođâ äärbi, mast sovâdâttâm lii váimusist.

Loppâjurduuh

Muoi láán čallust oovdânpuáhtám maht ovtâstállâmtäävih láá sämisiärvusist ain iällááh já vijđáht aanoost, já maht toi oovdân pajedem já uđâsmittem almoláid arenaid lii muulsâiähtun tááláá čuákkimviistij kommunikistem- já sovâdâttâmvuovvijd. Ovtâstállâmtäävih sättih joba dekolonisisted mii čuákkimistemtaavijd já faallâđ motomáid luándulub arenaid ja vuovijd savâstállâđ, haahâđ uđđâ tiäđu, sovâdâttâđ já kavnâđ ohtâsijd čuávdusijd. Koččâmuš lii meiddei jieččân taavij merhâšumeest já áávvudmist, mii lii dekolonistem mávsulâš uási. Jieččân taavijd áávvuddijn mij siämmást ávudep jieččân vuástálistemvuomijid já nonnip jieččân kulluuvâšvuođâ Sáámán.